

Қытайтану кафедрасының шығыстану факультетінің аға оқытушысы, 1 курс магистранты **Қойбақова Айжан**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан koi_bakova.ai_zhan@mail.ru

Қытайтану кафедрасының оқытушысы. **Зейнолла Ж.**
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Алматы, Қазақстан
zhanna-228@mail.ru

Қытай тіліндегі атау сөздердің түрлері мен семантикалық ерекшелігі

Андатпа. Мақалада қытай тіліндегі туыстық атаулардың түрлеріне тоқталып, олардың семантикалық ерекшеліктері көрсетіледі. Сонымен қатар олардың қызметі мен қолданылу аясына да тоқталып өтеді.

Мақала өзектілігі. Қытай тілінің өзіндік даму ерекшеліктерін ескере отырып, қазіргі заманғы қытай тіліндегі туыстық қарым-қатынаста белсенді түрде қолданылатын туыстық атауларды жүйелестіру қытайтанушылардың міндеті.

Мақсаты. Қытай тіліндегі туыстық атаулар жүйесіне жеке-жеке тоқталу және сол жүйедегі атаулардың туыстық қарым-қатынастағы қолданылуына салыстырмалы түрде баға беру арқылы семантикалық ерекшеліктерін айқындау болып табылады.

Зерттеу әдістері. Мақалада қытай тілінен аудару әдістері қолданылған.

Қытай тіліндегі атау, қаратпа сөз өте күрделі, әртүрлі тұлғаларға қатысты айтылатын атаулар да түрліше болып келеді. Әртүрлі жағдайларда да түрлі атау сөздер қолданылады, тіпті кейде нәтиже мен нақты мақсатқа жету үшін де әртүрлі атау сөздер қолданылады. Сол себепті, қытай тіліндегі атау сөздерді дұрыс түсініп, сонымен қатар олардың қызметін түсіну өте қажет дүние. Қытай тіліндегі атауларды жалпы негізгі төмендегідей түрлерге бөліп қарастырады.

1. Аты-жөні бойынша атау

Аты-жөні бойынша атауларды әдетте тағы да бірнеше топқа бөліп қарастырады. Мысалы: Жаң Гаң Ваң Миң Ли Чың т.б. Бұл мысалдардан көретініміз, бұл атау түрлері әдетте есімдерде, таныстырда қолданылады, сонымен қатар кейбір әлеуметтік байланыстарға жас ерекшеліктер бірдей жастарға немесе жастары шамалас адамдар арасында қолданылатын атау түрі. Мектептегі оқушылар арасында, жеке ұжым арасында дәл осы түрді жиі қолданады.

2. Есімдер бойынша атау. Мысалы: Вын У Гуо Чяң
Зиа Вей Хоң Зүн Йоу цай. Бұл типте «фамилия» қысқарып қалған, ал тікелей тек есім мен атау одан ары жақындастыра түседі. Әдетте,

таныс адамдар арасында, достар, әріптестер арасында қолданылады. Кейде қарапайым адамның билік адамына қаратып айтуына да болады, Дэнъ Сяопин сияқты, кейбір кезде жақын тартып Сяопин деп те атайды.

Ерлі-зайыптылар арасында өзара атауда жалпы есімімен атау көптеп қолданылады, бірақ арасында тегімен атайтындар кездеседі. Бұл қытай халқының, ұлтының тілінде үйренбеген, жат нәрсе сияқты, психологиялық сезімнің шектен шығуы.

3. \ + Лау (Үлкен)\ Сяу (Кіші)+ тегі . Мысалы: Лау Лю
Лау Ли Сяу Ваң Сяу жаң.

\ + түрі жас шамалары жақын, құрдастар арасында жиі қолданады. Бұл түрдегі атау мен арасындағы жас айырмашылыққа қарамастан жас ұрпақ үлкен кісілерге бұл атауды қолдана алмайды. Керісінше, үлкен кісілер жас ұрпаққа осы бір атау түрін қолданса қолайлы.

4. + тегі+ Лау (Үлкен) Мысалы: Ху лау Жау Ляу Лю
Лау Жу Лау .

Бұл атаудың түрі соңғы жылдары кең етек жайған құбылыс болды, бұл сондай керемет құрметке бөлейтін, жоғары лауазымды зиялы қауым өкілдері немесе қолөнершілерге қатысты жиі қолданады. Атақты жазушы, әдебиеттанушы Ба Цзинь сияқты тұлғаларды халық жиі Ба Лау деп атайды.

5. Кіші атымен атау. Мысалы: Шоу шоу, сяу хоң
Жаң жаң, Фей фей. Бұл атаудың нысаны әдетте кішкентай балалар болып табылады. Жасы үлкен немесе жасы үлкен кісілердің таныстары да өз балаларына осы атау түрін көп қолданады. Орта жастағы адамдар да осы атаумен аталған, бірақ негізінен ата-аналарының балаларына немесе үлкен кісілердің жас ұрпаққа, туысқан ұл-қыздарына қаратылады.

Сонымен қатар қытай тілінде жеке тұлғаға қаратыла айтылғанда тұлғалық атаулар көбіне орны бар, қызметі мен мансабы бар адамдарды атауға арналған. Жаң профессор Ли хатшы Чын бөлім басшысы Лю меңгеруші Жау директор Хуан завод басшысы, т.б. Жеке тұлғалық, қызметтік атау төмендегідей әдіспен жасалады.

+ тегі+қызметі Мысалы: ,
,
.

Бұл атаулардың алдыңғы сөздерінің барлығы да тегі, ал соңындағысы қызметтері. Бұл күнделікті өмірде өте кең қолданысқа ие. Сонымен бірге ресми жағдайда да, бейресми жағдайда да қолданылады, таныс адамдар арасында және бейтаныс адамдар арасында да қолданылады. Жоғарыда айтылғандар арасындағы «профессор», «инженер», «техникалық қызметкер», тағы басқа мамандық немесе қызметтері бойынша атау. Атаудың бұл түрі атау арқылы көрсетілген қызмет. Олардың қолданылу аясы мен пәні де өте кеңінен қолданылады. Көңіл бөлетін нәрсе, тұлғалық атаулардың кейбірінің кеңею,

даму тенденциясы сақталған, ең айқыны «   »-ның жалпылануы. «   » сөзінің жалпылануы алдымен мектептен әдебиет қолөнер қоғамынан бастау алды. Мектепке келер болсақ, кітап оқытатын, үйрететін мырзаны «   » ұстаз деп, ал жұмысша, ұсталарды «   » шебер, ұста деп атаған. Бірақ қазір ол оқытушы ма жоқ па, әрбір мектепте жұмыс жасайтын адамның бәрін де «   » деп атайтын болған. Әдеби қолөнершілер арасында, жасы үлкен адамдарды «   » деп атаған, қазіргі таңда ол адамның жасы кіші ма, үлкен бе оған қарамай, барлығын да жалпы атау «   » мен атайтын болды. Кейбір дамыған, жетілген адамдарды көргенде оны да «   » деп атайтын жағдайлар болған. Шандунның Цзинань қаласында сияқты жерлерде автобустағы кондукторларды да «ұстаз» деп, поезддағы жолсерік те, саяхатшыларға да дәстүрлі атау бойынша «   » деп көңіл бөлген.

Одан басқа «   » бұл атау түрі де өндірістік мекеме салаларында атаулар да қоғамдағы адамдар атауына бағынатындай тез етек жайды, әрі семантикалық мағынасы жағынан да өзгеріске ұшырады. Өндірістегі, заводтағы оқушы шебер ұстазын ұстаз деп атаған, бұл ұстаз бен шәкірт арасындағы негізгі байланыс болған. Басқа да ұстаздар арасында да «   » атауы кең етек алған.

Тағы ауқымдырақ қарасақ, завод басшысын, директорды, техниктерді, басқа да салаларда завод жұмысшысы болсын, мейлі ол техник болсын, шәкірт болсын барлығын да «ұста, шебер» деп атаған. 1968 жылы жұмысшылар бригадасы мектепке кіреді, сонда ұстаз бен шәкірттер жұмысшылар бригадасындағы адамдардың барлығын «   » деп атады. Соңынан «ұста, мастер» атауы сыпайы атау түріне айналды. Қоғамда ол қандай адам болса да барлығын түгел «ұстаз-шебер» деп атай бастайды. Мұнда зиялы қауым өкілдері де қалыс қалмады.

«   » сөзінің семантикалық өзгерісінің процесі төмендегідей:

1) Дәстүрлі семантикадан тікелей ақыл мен сыйласқан адам деген жалпыға бағытталған. Өмірде, мысалы, дүкеннен зат сатып алса, егер сатып алатын затын түсіне алмаса, әдетте сатушыға «   » деп жөн сұрайды. Ал жолдан адасып қалса, біреуден жөн сұрағанда да қарсы жақтағы адамды «   » деп атаған. Әсіресе бір заттарды жөндеуге берген кезде, қарсы тараптағы адамды «   » деп атаған өте қолайлы [1,12].

2) Жұмысшы мен даяшы арасында өзара «   » деген атау бар, ал зиялы қауым өкілдері арасында «   » деп атау жоқ.

3) Тұтынушы өзінен жасы біраз үлкен сатушыға, даяшыға «   » атауын айтады. Сатушы немесе даяшы өзінен жасы біраз шамалас сатып алушыға «   » атауын айтады бірақ, жасы кішілерге бұлай атамайды.

4) Студент жас ер азамат жұмысшыларға, қоғамдық қызмет атқарушыларға «   » атауын қолданады, бірақ әйел жұмысшыларға бұл атаудың түрін қолданбайды.

5) Әдетте қарсы адамның жасы үлкен, ер азамат немесе жұмысшы секілді тұлғаға «   » деп атау өте жеңіл. Керісінше, қарсы жақтағы адам жас, қыз

бала немесе интеллигент секілді тұлға болса, онда «   » деп атау оңай емес. Мамандық көзқарасымен қарасақ, қоғамдық көліктегі кондуктор жолаушыларға, жекелей топтасқан клиенттерге, сатып алушы сатушыларға «   » деп айта алады.

Қытай азаматтары қарым- қатынасқа өте қатты көңіл бөлген. Мұны атау түрінен де көре аламыз. Жастар алдыңғы ұрпақ ағаларына, туыс емес таныс адамдарға әдетте туыстық атау «   » «   » «   » «   » «   » сияқты атауларды қолданады. Бірақ әртүрлі жағдайларда, түрлі нысандарда біраз айырмашылықтары бар. Жастардың көпшілігі бір уақытта «   », «   » «   » «   » «   » туыстық атау түрлерін өзінің ата-анасынан жасы үлкен немесе кіші ұрпақ туыс емес, таныс адамдарды атайды. Жастардың аз бөлігі ғана тек мәдени-сауаттылығы төмендеу адамдарға осылай көңіл бөледі, ал мәдени-сауаты жоғары адамдарға зиялы қауым өкілдеріне, инженер, әскери адамдарға болса, онда «   » «   » «   » «   » деген топтағы сөздерді қолданады. Орта жастағы адамдар алдыңғы туыс емес, таныс ұрпақтың барлығына толықтай туыстық атауды пайдаланған сонымен бірге семантикалық жағынан күрделі. Әдетте өзінің ата-ананың жасы дәл, тура сәйкес үлкен кісілерге «   », «   » деп атаса, ал жасы біраз кіші болса «   » «   » деп атаған. Олардың арасынан «   », «   » дегендердің жас ерекшеліктері сондай маңызды емес, «   » әлде «   » сөздері арқылы жұптардың жастары анықталады. Ал үйленбеген алдыңғы ұрпақ әйел-қыз баласына, әкесі жағынан болса «   », анасы жағынан таныстарға болса «   » деп атау негізделген [2,95].

«   » (жұбайым, ғашығым, зайыбым) сөзі «төртінші мамыр» мәдени қозғалысынан кейін пайда болған туыстық атау сөзі, ең алдымен бұл сөзді зиялы қауым өкілдері қолдануды алғаш бастады. Жаңа Қытай құрылғаннан соң, ер мен әйелдің теңдігін қолдау, некелесуді тоқтатуға, жасқа көңіл бөлу бүкіл елде арта түсті, бірақ бір көңіл бөлетін жайт «   » сөзі жас ерлі-зайыптылар арасында қолданылды, ал орта буын, үлкен кісілер бұл сөзді біраз қолайсыздау көрді. Жиырмамыншы ғасырдың 90-жылдарының орта шенінде «   » атауы қысқарып, қолданудан шыға бастады, адамдар жұбайларын «   »- мырза «   » - ханым «   » -жұбай, зайыбы «   » -күйеу «   » -әйел сөздерімен атағанды ұнататын болды. Осы бір атау сөздер жастар арасында кең таралды, ал жастары біраз үлкендері бұл атау түріне әлі де болса үйрене алмады.

Кәсіби тұрғыдан қарар болсақ, зиялы қауымдағылар «   » «   » «   » «   » деген атауларға көңілдері басымырақ ауса, шаруа, жұмысшы адамдар керісінше «   » «   » сөздерін көбірек ұнатты. Зиялы қауым өкілдерінің «   » «   » «   » сөздерін ұнату себебі, бұл атаудың барлығы да Батыс қоғамымен байланысты енген сөздер. Мұның астарында зиялылық пен мәдениеттілік жатыр. Шаруа адамдар мен жұмысшылар «   » «   » сөздерін ұнату себебі, осы екі сөз арасында туыстық, жылылық мағына бар[3, 87]

Зайырлы қоғамдағы атаулар қоғамдағы жағдайларға қатысты қолданылатын атау түрлері, осы атауларға қатысты «   » -мырза «   » - бикеш «   »-ханым «   »- жұбай ,т.б. сөздері жиі қолданылады. Осы атау түрлері өз уақытында біраз уақыт із-түссіз жоғалып кеткен еді, бірақ төңкеріс басталғаннан соң қайта жаңғырды, әсіресе»   » «   » атаулары жалпы қолданысқа қайта енді. Бұрын қызмет көрсету саласындағы мамандарға барлығы да «   » сөзін қолданатын еді, қазіргі таңда барлығы да «   » және «   » деп атауға көшті. Осы атау түрлерін әдетте қарсы жақтағы адамға тікелей қолдануға болады, әрі атын атаушы адамның тегін алдына қойып соңынан осы атауларды қойып атаса да болады. Десек те, осы зайырлы атау түрлерінің барлығында да біраз тұрақты, дәл қолдану шарттары бар, шамамен мынадай түрлері бар:

1) Дүкенде, банктегі қызмет көрсету мекемелерінде клиент өзінен жасы кіші қызметкерге «   » атауын немесе «   » сөзін қолданады бірақ, әдетте жасы үлкен қызметкерлерге бұл атау түрі қолданылмайды.

2) Жоғарыдағы сала қызметкерлері жасы кіші сатып алушыларға «   » немесе «   » сөздерін қолданады, жасы үлкен сатып алушы ер азаматтарды да «   » деп атаса болады.

3) Жас жұмысшылар арасында өзара «   », «   » атауларын қолданбайды [4, 123].

Есте сақтайтын нәрсе «   » сөзінің мағынасы соңғы жылдары өзгеріске ұшырады, сыйластықты білдіретін қоғамдық атау түрі адамның жек көрушілігін тудыратын сөзге айналды. 2000 жылдың 17 қазанында «   » газетіндегі бір хабарламасы ««   »   » атты мақаласы шықты. Бұл мақаласының мазмұны «Пекин бойжеткендерін өздерін «   » деп атағанын ұнатпайды, өйткені «   » сөзі эротикалық мәнге ие, немесе   деген тактикалық мағына беретін сөз еді. Мақаладағы аталған «   » сөзі бұл Қытайдың оңтүстік өңіріндегі қалалардан бастау алып, кейін ақырындап солтүстікке жеткен. Бүгінгі таңда жас бойжеткендер басқа адамның өзін «   » деп атағанын ұнатпайды, жек көреді [5, 167].

Қытай тілінде туыстық атау түрлері көп болғанымен де, оларды біз үлкен екі түрге бөліп қарастырсақ болады: жекелік атау және деңгейлік атау. Жекелік атау бұл тыңдаушы мен шақырушы адам бір уақытта бірдей атауды қолданады. Бұл тыңдаушы адам мен айтушы адам бір атауды бір уақытта айтпайды. Бұл екі түр десек те көбінесе бірдей болады, бірақ біраз ерекшеліктері де бар. Жекелік атауларда біраз кейінгі ұрпаққа немесе жасы өзімен шамалас, замандас туыстарына байланысты көбіне туыстық атауларды қолданбайды да, есімдерімен атайды. Мысалы: қызына, күйеу баласына, ұлын, келінін, немере ұлын, немере қызын, т.б. барлығын атымен атайды. Күйеуі мен әйелі арасындағы туыстарға, күйеуі жағынан некелік атаса, әйелі жағынан соған қатысты атаумен атайды. Мысалы: күйеуінің әпкесіне, тәтесіне, жекелік атауда «   », «   » сөздері қолданылады, әйелінің ағасына, жеңгесіне, ері де әйелі сияқты «аға», «жеңге» деп атайды. Бұл атау түрлері тек екі адам арасындағы тығыз туыстық байланысты ғана білдірмейді, сонымен де өзара сабақтастықты

да білдіреді.

Деңгейлік атауда әрбір жекелеген туысқанның бәрін туыстық байланысқа қатысты айтылатын сөздермен атайды, бірақ атымен, есімімен атау немесе ұқсастықпен атау сәйкес келеді. Мысалы, танымайтын адамға өзінің баласындай, қызындай, немересі ретінде атап, оларды есімдерімен атай алмай, тек «қызым», «балам», «немерем» деп атайды. Өйткені мұнда деңгейлік атауда тыңдаушы адам көңіл бөлуші адаммен арасындағы туыстық байланысты білуі міндетті емес, тек туыстық атауды қолдануды білсе болды, сонда ғана тыңдаушы адам айтушы адам мен айтылушы арасында байланыстың бар екенін анық біледі.

Қорыта келе, қытай тіліндегі атаулар күрделі де көп қырлы деуге болады. Өртүрлі тұлғаға қатысты атаулар әрбір жағдайда өзгеріп отырады. Мұнда шақырушы адам мен шақырылушы адам арасындағы қоғамдық байланыс, туыстық байланыс немесе басқа да байланыстарға қатысты оларды атау түрлері де өзгеріп отырады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. 杨德峰 馆 2012 Яң Дыфың. Қытай тілі және мәдени қарым-қатынас. Шаңу Иншугуан, 2012 .
2. 1998 Ма Хуңзи. Қаратпа сөздер. Синхуа баспасы, 1998.
3. 1998 Лю Сяоцун. Есім сөздер, жұлдызнамалық белгі, адам өмірі. ҚХР Вэнлян баспа компаниясы, 1998.
4. 1994 Яң Цунтян. Қытайдың әдет ғұрыптары жайлы жалпы түсінік. Пекин университеті баспасы. - 1994.
5. Ханзуша-Қазақша сөздік. Синзяң Халық баспасы.1987 ж.

Резюме

В этой статье рассматриваются виды обращения в китайском языке и их семантические особенности. А также рассматриваются семантические особенности обращения, как « » , « » , « » .

Ключевые слова: родственные обращения, семантика, личностные обращения, отдельные обращения, потенциальные обращения, родовая система.

This article discusses the types of treatment in the Chinese language and their semantic features. And also consider semantic features treatment such us «   » , «   » , «   » .

Keywords: related treatment, semantics, personal treatment, individual treatment, potential treatment, generic system.